

= ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΝΕΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ, ΑΡ. 2. ΣΕΠΤΕΜ.-ΟΚΤΩΒΡ. 1920. ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, ΑΙΓΥΠΤΟΣ.

ΣΗΜΕΙΩΜΑ

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΣ

I

Οἱ ἄνθρωποι σήμερα μελετοῦν εἰδικὰ ἕναν κλάδο ἢ μιὰ μέθοδο τῆς γνώσης κλεισμένοι καὶ ταμπουρωμένοι πολλὰς φορὲς μέσα στὰ σύνορά της. Τὸ μεγάλο φαινόμενο μέσα στὶς διανοητικὰς ἔρευνες τοῦ δεκάτου ἐννάτου καὶ εἰκοστοῦ αἰῶνος εἶναι ἡ ὁλοένα καὶ πρὸ πολυσχιδῆς διακλάδωσις τῶν μερῶν τοὺς σὲ ἄπειρα ρυάκια. Μὲ τέτοιο τρόπο, ποὺ οἱ εἰδικοὶ νὰ μὴν προφταίνουν ἢ νὰ μὴν αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη ἢ καὶ νὰ μὴ θέλουν ν' ἀνέρχονται πρὸς τὶς πηγὰς γιὰ νὰ προσδιορίζουν, μαζὶ μὲ τὴν ἀξία τοῦ κλάδου τῶν, τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν φορὰ ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων.

Μέσα στὴν κοινωνιολογίαν καὶ τὴν ἱστορίαν, ἡ εἰδικεύσις διαπιστώνεται ὅλο καὶ πρὸ ζηλότυπα ἐπίμονη. Ἄν καὶ οἱ κλάδοι αὗτοι συγγενεύουν στενὰ καὶ χτεσινὴ ἀκόμα εἶναι ἡ ταυτότης τοῦ μὲ τὰ φιλοσοφικὰ νεφελώματα, ἔχουν τὴν τάσιν σήμερα νὰ παραμελοῦν τὴν ἔρευναν τῶν πρώτων αἰτιῶν. Καὶ ὅμως μόνη ἡ φιλοσοφία μὲ τὴν ἀναδρομὴν πρὸς τὶς πηγὰς μπορεῖ νὰ ἐξασκῇ μιὰ σωτήρια ἐπαλήθευσιν τῶν ἐξαγομένων τοὺς.

Οἱ κοινωνιολόγοι καὶ γενικὰ οἱ σκεπτόμενοι μεταχειρίζονται συχνὰ ἔννοιαι ποὺ δὲν ἀνέσκαψαν γιὰ νὰ βροῦν σὲ ποιά βασιμικὴ ἀντίληψη βυθίζονται τὶς ρίζες τοὺς.

Ἐνα ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ συχνότερα θ' ἀπαντήσῃ κανεὶς νὰ θίγωνται μέσα στὶς ἱστορικοκοινωνικὰς μελέτας, πρὸ πάντων σήμερα, εἶναι ἂν τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ὑπακούουν σὲ ἰδεολογικὰς ἐπιδράσεις ἢ ἐκδηλώνονται καὶ ἀναπτύσσονται σύμφωνα μὲ φυσικοὺς νόμους ὅπου καμιά ἐξωτερικὴ ἄλλου εἶδους ἐπέμβασις δὲν τὰ διευθύνει. Καλύτερα: ἂν τὸ πνευματικὸ ἢ διανοητικὸ μέρος τοῦ ἀνθρώπου ἐξασκῇ ἐπ'αὐτὴν τὴν ζωὴν αὐτόνομον ἐπίδρασιν ἢ δὲν εἶναι καὶ αὐτὸ παρὰ ἀντανάκλασις τῆς ὕλικῆς ἐνεργείας τοῦ κόσμου.

Καὶ οἱ δύο ἀντιλήψεις, τὸ πρόβλημα αὐτό, διαπερνᾷ ὅλες τὶς κοινωνικὰς ἔρευνες χωρὶς νὰ λύνεται πάντοτε καὶ προκαταβολικὰ στὸν ἀρχικὸ τοῦ κόμμο.

Ἡ ἀπλὴ διατύπωσις τοῦ ζητήματος μορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀκόλου-
θη: Οἱ ἰδέες, τὸ περιεχόμενο τῆς ἀνθρώπινης διανοήσεως, ὁ νοῦς,
προϋπάρχει, εἶναι ξεχωριστὸ στοιχεῖο μέσα στᾶλλα, ποὺ συνιστοῦν
τὴν ὕλη, στοιχεῖα, ἣ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ παραλλαγὴ τῆς ὕλης σὲνα
ὀρισμένο βαθμὸ ἢ στάδιο τῆς ἐνεργείας τῆς. Καὶ ἂν δεχτοῦμε τὴν
πρῶτην ὑπόθεσιν, θὰ συμπεράνωμε τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νοῦ ἐπάνω στὴν
πραγματικότητα, κι ἂν περάσωμε στὴ δεύτερην ὑπόθεσιν — ποῖο θὰ
εἶναι ἀκριβῶς τὸ συμπέρασμά μας; Τὸ ἀντίθετο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ
ἀνταποκρίνεται στὴν πρώτη ὑπόθεσιν; Ὅχι ἀναγκαστικά. Κάποια
λύση θὰ βροῦμε στὸ τέλος τοῦ ἀρθροῦ αὐτοῦ. Ἄς περιοριστοῦμε
τώρα νὰ βάλωμε κάτω τοὺς ὅρους τοῦ προβλήματος.

II

Τὸ διανοητικὸ στοιχεῖο, ἡ μονὰς τῆς νοητικῆς παραγωγῆς, ὅπου
δολοκληρώνεται ἡ συνδυασμένη ἐνέργεια ἀπείρων μικρῶν παραγόν-
των σὲ αἰσθητὸ καὶ συγκεκριμένο μόριο, εἶναι ἡ ἰδέα. Γιὰ νὰ
λυθῇ τὸ ζήτημα ἂν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς εἶναι αὐτόνομος καὶ ἐπομέ-
νως μορεῖ καὶ διαμορφώνει τὴν πραγματικότητα σύμφωνα μὲ τοὺς
νόμους του, πρέπει νὰ καθορισθῇ ἂν ἡ νοητικὴ μονὰς, ἡ ἰδέα, ἀπο-
τελῇ ξεχωριστὴ καὶ περιούσια ὄντοτητα. Καὶ γιὰ νὰ μιλήσωμε τὴν
τεχνικὴ γλῶσσα, εἶναι ἡ δὲν εἶναι ἡ ἰδέα *a priori*;

Ἡ φιλοσοφία μελετᾷ τὸ ζήτημα αὐτὸ ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώ-
τερα. Ἀπὸ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ποὺ προσπάθησαν νὰ τὸ ἐξε-
τάσουν συστηματικά καὶ ὡς ὀρισμένο ἀντικείμενο, ἔχομε ὑπ' ὄψιν
μας τὴν Πλατωνικὴ καὶ Καντικὴ θεωρία καί, σὲ δεύτερο βαθμὸ,
τὸν ἰδεολογισμό τοῦ Μπέλκελνυ καὶ τὶς θεολογικὰς ἀντιλήψεις γενικῶς
ἐπάνω στὸ ζήτημα.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα, οἱ ἰδέες εἶναι οἱ ἐκ τῶν προτέρων ἀφηρη-
μένες ἔννοιες τῶν πραγμάτων, καλύτερα οἱ ἔννοιες μὲ τὸ μέτρο τῶν
ὁποίων ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀντιλαμβάνεται τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον,
τὸν ἐκτιμᾷ, τὸν προσδιορίζει καί, μορεῖ νὰ πῇ κανεῖς, τὸν δημιουργεῖ.
Ἔχει μέσα στὸν ἐγκέφαλό του ὁ ἄνθρωπος τὴν ἰδέα τοῦ καλοῦ,
τοῦ ὠφελίμου, τοῦ σχετικοῦ, τοῦ ἀρμονικοῦ. Στὰ σταθμὰ αὐτὰ
ἀνάγει τὰ πράγματα γιὰ νὰ καθορίσῃ τὴν ἀξία τους. Ποιὰ ἡ σχέση
τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἰδεῶν, ὁ Πλάτων δὲν τὸ μελετᾷ. Οὐδὲ
βγαίνει ἀπὸ τὴν φιλοσοφία τοῦ ὀρισμένο συμπέρασμα γιὰ τὴν
πραγματικότητα ἢ μὴ τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Σὰ νὰ φαίνεται
ὅτι ὁ ἀρχαῖος ποιητὴς ἔπαιρνε ὡς δοσμένο, πῶς ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά,
ὑπάρχει ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος κι ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ ἄνθρωπος μὲ
τὶς ἰδέες του, κριτῆς, ἐκτιμητῆς καὶ κυρίαρχος τοῦ κόσμου. Οἱ ἰδέες,
κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι ψυχῆς ποὺ σὰ μέλισσι ἔχουν στήσιν τὴν
κυψέλην τους μὲς στὸν ἀνθρώπινον νοῦ. Τὶς βλέπει νὰ φτερουγίζουν,
βασιλομέλισσες, κυριαρχώντας ἀπὸ τὸν αἰθέρα τὸν ἀντικειμενικὸν
κόσμον.

Ὁ Πλάτων δὲν μελετᾷ τὸν τυπικὸν σχηματισμὸ τῶν ἰδεῶν. Δὲν
ἀναλύει. Γι' αὐτὸν εἶναι μονάδες ἀπλές, ὅπως γιὰ τὸ σημερινὸν χη-

μικό, τὸ ὑδρογόνο. Δὲν εἶναι μόνο μορφές, ἔξωτερικὸ ντύμα τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ οὐσία, πρὸ πάντων οὐσία, ἡ πεντουσία τῶν πραγμάτων, τὰ κομμάτια ἀπὸ τὸ θεῖον ποὺ ἐναποτεθήκανε μέσα στὸν ἄνθρωπο. Τὰ πράγματα γίνονται καθ' ὁμοίωσιν τῶν ιδεῶν.

Κατὰ ταῦτα, ὁ ἄνθρωπος ὄχι μόνο ἐπηρεάζεται τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ τὴν πλάθει, ὀφείλει (καὶ κατὰ τοῦτο ὁ πλατωνισμὸς εἶναι ἠθικὴ) νὰ τὴν πλάθει μὲ τὶς ιδέες.

Ὁ Κὰντ ἐπῆρε τὶς ιδέες ὡς ὁρισμένο ἀντικείμενο μελέτης καὶ ἀνέλυσε, καλύτερα, ξεβίδωσε τὴ μηχανικὴ τοῦ νοῦ.

Κατὰ τὸν Κὰντ, ὑπάρχουν μέσα στὸ νοῦ, μέσα στὴν διάνοησιν, ὁρισμένες κατηγορίες, δηλαδὴ ὁρισμένοι τύποι, φόρμες, μέσον τῶν ὁποίων οἱ ἔννοιες βγαίνουν στὸ φῶς. Ὁ νοῦς, φυσικὸς ἢ περιούσιος ὁργανισμὸς (τὸ ζήτημα μένει ἄλυτο καὶ οὐδὲ ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ λυθῇ, γιὰ νὰ μελετηθῇ ὁ σχηματισμὸς τῶν ιδεῶν, ἀφοῦ ἡ μέθοδος τοῦ Κὰντ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι ἡ ἐπαγωγή) ἔχει τοὺς νόμους του, τοὺς νόμους τῆς ιδιοσυστασίας του. Ἐνα στοιχεῖο εἰσβάλλοντας στὴν περιοχὴ του, ὑποτάσσεται στοὺς νόμους τοῦ αὐτοῦ, διαμορφώνεται, ἀλλάζει σύμφωνα μὲ τὴ φυσικὴ καὶ χημεία τοῦ νοῦ, θὰ ἔλεγε ἕνας σημερινὸς φυσιολόγος.

Οἱ κατηγορίες εἶναι τὰ προϋπάρχοντα, μέσα στὸ νοῦ, γεωμετρικὰ σχήματα, ποὺ γεμίζουν οἱ δονήσεις τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου περνώντας ἀπὸ τὴν αἰσθητικότητα, ἀπὸ τὰ κανάλια τῆς αἰσθητικότητος, τὸ χρόνο καὶ τὸ χώρο. Ἔτσι, ὁ νοῦς, τροφοδοτούμενος ἀπὸ τὴν αἰσθητικότητα, λειτουργεῖ σύμφωνα μὲ τὶς ἔμφυτες κατηγορίες καὶ παράγει τὶς ιδέες.

Υπάρχει λοιπὸν, κατὰ τὸν Κὰντ, μέσα στὴ διάνοησιν, ἕνα σύνολο μορφῶν καὶ σχέσεων διαρκῶν καὶ ἀμεταβλήτων δοσμένων πρὶν ἀπὸ κάθε πραγματικὴν ἐπίδρασιν.

Ὁ Κὰντ δὲν μελετᾷ οὔτε παραδέχεται περιεχόμενο ιδεῶν δοσμένων *a priori*. Ἀναλύει τὶς λειτουργίες τοῦ μυαλοῦ καὶ σταματᾷ σὲνα σύστημα στοιχείων ἀπλῶν ποὺ δὲν μποροῦν ν' ἀναχθοῦν σὲ κανένα πειραματικὸ σχηματισμό, ἀλλὰ ὑπάρχουν ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ κάθε πείρα.

Κατὰ ταῦτα, ἡ πραγματικότης ὄχι μόνο ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὶς ιδέες ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἔξω ἀπὸ τὶς μορφές τοῦ νοῦ καὶ τῆς αἰσθητικότητος. Καὶ ἂν ὑπῆρχε αὐτὴ καθ' ἑαυτή, εἶναι σὰ νὰ μὴν ὑπάρχει γιὰ τὸν ἄνθρωπο. (*)

Ἡ ἀνάλυσις τοῦ νοῦ ἀπὸ τὸν Κὰντ φαίνεται ὁριστική. Μπορεῖ τὸ εἶδος τῆς μηχανικῆς ποὺ προσδιορίζει νὰ ὑπάρχῃ τρόπος ν' ἀπλοποιηθῇ, οἱ τύποι, οἱ κατηγορίες, ν' ἀναχθοῦν σὲ μικρότερο ἀριθμὸ, ἀλλὰ ἡ μέθοδος τοῦ Κὰντ εἶναι τελεσίδικος στὴν ἀρχὴ της.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ὁρισμένες αὐτὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὶς ιδέες, ὑπάρχουν συστήματα ποὺ λύνουν τὸ ζήτημα ἀναπτύσσοντας γενικὲς κοσμοθεωρίες ποὺ τὸ περιέχουν. Ἡ ιδέα δὲν εἶναι πιά ἡ νοητικὴ μο-

(*) Τὴν ἀποψη αὐτὴ ἀναπτύσσει μέχρι τῶν τελευταίων ἀπαγωγῶν της ὁ Γενεὺς καντικὸς φιλόσοφος Spire ποὺ τόσο μελετοῦσε καὶ ἐπαίρειν ὡς δηγὸ ὁ Τολστόη.

νάς ἢ ἡ ἀφηρημένη ἔννοια ενός πράγματος, ἀλλὰ κάποια πνευματική δύναμις ποὺ ζωογονεῖ τὸν κόσμον, κάποια ψυχὴ τῶν πραγμάτων ποὺ κυκλοφορεῖ ἀόρατα μέσα τους. Τέτοιος εἶναι ὁ ἰδεολογισμὸς τοῦ Μπέλκλεϋ. Ὀλιγώτερον ἀκόμη συγκεκριμένες, οἱ θεολογικὲς ἀντιλήψεις ἐπάνω στὶς ἰδέες συγχίζονται μὲ τὸν πνευματισμὸ δηλαδή μὲ τὴν πίστιν στὸ πνεῦμα ὡς τὸ κύριο καὶ διαρκὲς στοιχεῖο τοῦ κόσμου ποὺ παλαίει, καθὼς οἱ μυθολογικοὶ θεοί, μὲ τὴν ὕλη ποὺ νικά καὶ ἐκμηδενίζει.

Χώρια ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς ἐσωτερικῆς τους ἀξίας, οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς δὲν ξεκαθαρίζουν τὴν ἰδέα ὡς ἔννοια ξεχωριστὴ καὶ δὲν παρουσιάζουν κανένα πλήρη καὶ ικανοποιητικὸν ὅρισμό της. Γι' αὐτὸ μποροῦν νὰ παραμειθοῦν.

Ἄν ὅλες οἱ ἀντιλήψεις ποὺ ἀναφέραμε παραδέχονται μὲ τὸν ἕνα ἢ ἄλλο τρόπο τὶς ἰδέες ὡς αὐτόνομες ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, οἱ ὕλιστικὲς λεγόμενες θεωρίες δὲν τὶς ἔννοοῦν παρὰ ὡς ἀπλὰ φυσικὰ φαινόμενα ποὺ ὑπακούουν στοὺς νόμους οἱ ὁποῖοι κυβερνοῦν ὅλη τὴν πραγματικότητα. Οἱ ἰδέες γι' αὐτοὺς δὲν εἶναι παρὰ παράγωγες τῆς ὕλικῆς ἀντιδράσεως ἐπάνω στὸ ὄργανο νοῦ. Ἡ ἰδέα εἶναι μιὰ ἐνέργεια, μιὰ εἰκόνα ὅπως τὸ εἶδωλο ενός ἀντικειμένου ποὺ καθρεπτίζεται.

Οἱ ὕλιστικὲς θεωρίες ἔρριξαν κάτω τὴν πίστιν στὸ ἐκ τῶν προτέρων δοσμένο περιεχόμενο τῶν ἰδεῶν. Στὰ δόγματα τῶν παλαιῶν φιλοσόφων, ἀνέταξαν τὸν πειραματισμὸ. Ἀλλὰ κανεὶς ὕλιστῆς φιλόσοφος δὲ δοκίμασε νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν καντικὴ ἀνάλυση γιὰ νὰ τὴν ἀνατρέψῃ. Ἐναντίον τῆς πλατωνικῆς ἀντιλήψεως καὶ τοῦ θεολογικοῦ ἰδεολογισμοῦ, ἔξάνοιξαν τὶς θετικὲς ψυχολογικὲς καὶ κοινωνικὲς μελέτες ποὺ δὲν ἄργησαν νὰ σκορπίσουν τὶς μεταφυσικὲς ὑποθέσεις, νὰ τὶς καταδείξουν ἀπλὰ λογικευτικὰ κατασκευάσματα ποὺ ξεβγαίνουν μόλις ἀπὸ τὰ μυθολογικὰ ὄνειροπολήματα τῶν πρώτων ἀνθρώπων.

Ὅμως οἱ θεωρίες τῶν ὕλιστῶν—καὶ ἔννοοῦμε πρὸ πάντων τοὺς ἱστορικοὺς καὶ κοινωνιολόγους—δὲν ἐμελέτησαν εἰδικὰ τὸ ζήτημα τῶν ἰδεῶν. Κρίνοντας γενικὰ τὶς διανοητικὲς ἐκδηλώσεις τῶν λαῶν, ζητοῦν καὶ βρίσκουν τοὺς οικονομικοὺς παράγοντες (στὸν ἀπλὸ ἢ σύνθετο τύπο τους) ποὺ τὶς προσδιορίζουν καὶ τὶς προκαλοῦν. Ὑστεροῦν φανερὰ στὶς ψυχολογικὲς μεθόδους καὶ στὴν ἀνάλυσιν τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν ποὺ εἶναι μολταταῦτα τὰ κίνητρα τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως.

Οἱ σημερινὲς κοινωνικὲς καὶ ἠθικὲς μελέτες εἶναι φανερὰ ἐπιγερασμένες ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῆς φιλοσοφίας ἐπάνω στὶς ἰδέες.

Ἡ ἀστικὴ λεγόμενη κοινωνιολογία, χωρὶς βέβαια νὰ ξεκαθαρίξῃ προκαταβολικὰ ζητήματα ἰδεῶν, τείνει νὰ πιστεῖν στὴν προϋπαρξὴ τους, σύμφωνα λίγο μὲ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Πλάτωνος, λίγο μὲ τὶς θεολογικὲς ἀντιλήψεις. Παραδέχεται δηλαδή περιεχόμενο ἰδεῶν δοσμένο ἐκ τῶν προτέρων. Ἡ δοξασία αὕτῃ τῆς ἐπιτρέπει νὰ προκηρύσῃ γενικὰ διανοητικὰ δόγματα, τὰ ὁποῖα βασισμένα ἐπάνω στὴν ὁμοειδῆ καὶ διαρκή φύσιν τῶν ἰδεῶν, πρέπει νὰ εἶναι καθο-

λικῆς ἐφαρμογῆς μέσα σὲ χῶρο καὶ χρόνο. Εἶναι οἱ αἰῶνιες γενικὲς ἀλήθειες ποὺ μένουν ἀπαράσκαυτες ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀφοῦ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐδόθηκε μὲ ἔμφυτες ιδέες.

Ἡ σοσιαλιστικὴ λεγόμενη κοινωνιολογία, ἀντίθετα, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ τὸ σύστημα τῶν ποταμῶν ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὸ Μάρξ, πιστεύει στὴν ὕλιστικὴ ἀντίληψη τῶν ιδεῶν : ὅτι οἱ ιδέες καὶ ὅλα τὰ νοητικὰ φαινόμενα εἶναι παράγωγα καὶ ὄχι ἀρχικά. Ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ δοξασία διαπερνᾷ ὅλη τὴ μαρξιστικὴ ἀνάλυση, ὅπου κάθε πνευματικὴ ἐκδήλωσις ἐρμηνεύεται ὡς παράγωγη ὁρισμένων κοινωνικῶν ὅρων, πρὸ πάντων οἰκονομικῶν, ποὺ εἶναι ἡ πρώτη γεννέτρια πηγὴ ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων φαινομένων.

Κατὰ ταῦτα, στὴν ἱστορία, κάθε ιδεαλιστικὴ ἐξήγησις εἶναι ἀνακριβής, ἀνεπαρκής. Ὅ,τι νομίζομε διανοητικὸ ρεῦμα ποὺ προσδιορίζει τὴν ἐξέλιξη μέσα στὰ ἀνθρώπινα, δὲν εἶναι παρὰ προῖον ὁρισμένων κοινωνικῶν συνθηκῶν μέσα σὲ μιὰ σειρά οἰκονομικῶν παραγόντων. Ἄς ἀναλύσωμε καὶ καθορίσωμε τοὺς παράγοντας αὐτοὺς· θὰ ἔχωμε τότε τὴν πραγματικὴ συνέχεια τῶν αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων, ὅπου, τὰ διανοητικὰ φαινόμενα, οἱ ιδέες, δὲν εἶναι παρὰ μερικοὶ κρῖκοι, πολλὲς φορὲς ὄχι κύριοι, ἀλλὰ ἐπιπρόσθετοι στὴ σειρά ὅλων τῶν κρῖκων ποὺ συνιστοῦν τὴν ὅλη ἐξέλιξη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἡ στάση μας ἀπέναντι στὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, φωτισμένη ἀπὸ τὴ γνώση ὅτι οἱ ιδέες εἶναι παράγωγες τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος καὶ ὄχι ψυχικὲς ἐνέργειες φυτευμένες μέσα στὸν ἀνθρώπο ἀπὸ μιὰ ὑπερφυσικὴ δύναμη, πρέπει νὰ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴ μελέτη καὶ ἀπὸ τὸν πειραματισμό. Μελετώντας τὴν πραγματικότητα, λύνοντας τὸν κόμπο τῶν φαινομένων γιὰ νὰ βροῦμε τὸν ἀπλὸ συνδυασμό, ἀν ὄχι τὴν ἀρχικὴ γραμμὴ, πρέπει νὰ περιμένωμε τὸ πείραμα νὰ μᾶς ὑπαγορεύσῃ τὴν ἐξήγησίν του καὶ ὄχι μιὰ προκατειλημμένη ιδέα νὰ μᾶς ἐπηρεάσῃ στὴν ἐρμηνεία του. Γιατί, τότε, δὲν κάναμε τίποτε. Πήραμε ὡς αἰτία ἓνα διάμεσο ἀποτέλεσμα καὶ ὅλη ἡ ἐξήγησις, ποὺ δόσαμε, τοῦ φαινομένου, εἶναι ψεύτικη ἢ τουλάχιστον ὄχι ρεαλιστικὴ. Ἡ δράσις μας πρέπει νὰ στηρίζεται, κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν, ἐπάνω στὶς κοινωνικὲς πραγματικότητες καὶ ὄχι ἐπάνω σὲ ἀτομικὲς θελήσεις ποὺ ἢ ἀντιπροσωπεύουν γενικὲς ἐφάρσεις καί, τότε, ἄς τοποθετοῦνται μέσα στὸ σύνολο ἢ ἀποτελοῦν ἰδιορρυθμίαι καὶ ἀνεδαφικά ὀνειροπολήματα καί, τότε, κοινωνικῶς δὲν ἔχουν καμμιάν ἀξία.

Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα εἶναι ποτισμένη ὅλη ἡ μαρξιστικὴ καὶ γενικῶς σοσιαλιστικὴ μέθοδος. Αὐτὲς εἶναι οἱ κύριες ἀντιλήψεις τῆς ποὺ τὴ χωρίζουν ἀπὸ τὴς ἀστικὲς ἰδεολογίας, ἀναιμικὰ αἰσθηματολογήματα, ἀπομεινάρια τῶν αἰώνων, ὅπου οἱ ἀντιπροσωπευτικοὶ τύποι μιᾶς κοινωνικῆς καταστάσεως ἀπορροφοῦσαν μέσα στὴν προσωπικότητά τους ὅλη τὴ κατὰστασιν ! Ἄραγε δὲν γίνεται ἀκόμη τὸ ἴδιο ; Οἱ σημερινοὶ κοινωνικοὶ ἀντιπροσωπευτικοὶ τύποι ἀπορροφοῦν ὀλιγωτέρο, παρουσιάζονται πρὸ πολὺ ὡς πρωτοπόροι μιᾶς φάλαγγος ποὺ τοὺς περιτριγυρίζει καὶ τοὺς συνοδεύει ὁ ρατὰ.

III

Ὅταν λέγουν ὅτι μέσα στὴν παγκόσμια πάλη ποὺ ζυμώνει τὴν δημιουργία, οἱ ἄνθρωποι ρίχνουν πυρωμένες τίς ιδέες τους καὶ ἡ ἐξέλιξις τῶν κοινωνιῶν δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀτέλειωτη μῆξις, ἀντίθεσις, συμπλήρωσις καὶ ἀπορρόφησις τῶν ιδεῶν, εἶναι μιὰ πραγματικότης ποὺ ὅσο βαθαίνει κανεὶς τὸ νόημά της τόσο δέχνεται ἀκλόνητη καὶ θεμελιώδης.

Ἡ ξεχωριστὴ τάσις ποὺ διακρίνει τὸν ὑψωμὸ τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου στὸ βαθμὸ ποὺ συνείθισαν νὰ προσδιορίζουν μὲ τὴ λέξη πολιτισμός, εἶναι ἡ ὁλοένα καὶ πρὶν συστηματικὴ ἐνότης τῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων καὶ λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου, παράλληλα μὲ μιὰν ἀπεριόριστη ἐρευνητικὴ ἀναδίφηση τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Δὲ μελετήθηκε ἀκόμα πόσο στενὴ εἶναι ἡ σχέσις τῶν δύο αὐτῶν κατευθύνσεων τῆς ἐπιστήμης, πόσο ἡ μιὰ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἄλλη, πόσο ἡ ἀμοιβαία εἰσφορά, ἀντανάγκασις καὶ συμβολὴ εἶναι ἀδιάκοπες καὶ ἀναγκαῖες.

Ἐρχονται ἐποχὲς ποὺ ἡ μιὰ ἀπὸ τίς δίδυμες αὐτὲς κατευθύνσεις παίρνει μεγαλύτερη σημασία καὶ ἀνάπτυξη, ὅταν, κάποιος ἐπίμονος καὶ ἀπελπιστικὸς προσανατολισμός τους σὲ μιὰ ὀρισμένη διεύθυνση, ἀπογοητεύση τὴ διψασμένη ἀναμονὴ τῶν ἐρευνητῶν. Καὶ ἀρχίζει τότε ἓνα κίνημα ἀποστροφῆς πρὸς τίς ψυχολογικὰς μελέτες εἰς ὄφελος τῶν θετικῶν καὶ τανάπαλιν.

Σήμερον, ἀπὸ δεκάδες ἔτων τώρα, οἱ θετικὰς μελέτες περᾶσανε στὸ πρῶτο ἐπίπεδο τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν καὶ ἐκτὸς ποὺ παραμερίσανε τίς ἡθικο-ψυχολογικὰς μελέτες, τίς ἐμποτίσανε μιὰν ἀναμφισβήτητη δυσπιστίαν πρὸς τὸ ἀντικείμενό τους ποὺ εἶναι ὁ ἄνθρωπος.

Ἡ αἰτία αὐτοῦ τοῦ φαινομένου εἶναι ἡ παραγνώρισις τῆς αὐτονομίας, ποὺ ἀρχικὴ ἢ ἐπὶκτητὴ — κατακτημένη σταγόνα μὲ σταγόνα μέσα σὲ αἰῶνες ἐξελίξεως — χαρακτηρίζει τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἀνάμεσα στὰ ὄντα. Ὅχι αὐτονομία γελοίου μονάρχη ποὺ περιδιαβάζει μέσα στὸν κόσμον δὲν ξέρω ποιά ράχη κυριαρχίας, ἀλλὰ φλόγα — διαλείπουσα, ναι — θελήσεως καὶ νοήσεως φωτίζοντας μιὰ συνείδηση ποὺ πολεμᾷ καὶ φτάνει νὰ διαπιστωθῇ.

Ὁ κόσμος ἔχει τοὺς νόμους του, ἀμείλικτους, ἀπαρασάλευτους, ποὺ προσδιορίζουν μὲ μαθηματικὴν ἀκρίβεια τὴν τροχὰ τῶν σιωπηλῶν, ἀπελπισμένων κύκλων του. Ὁ ἄνθρωπος, σάρκα ἀπὸ τὴ σάρκα τοῦ κόσμου, μῦριο μέσα στὸ ἄπειρον, μπορεῖ ὁ κόσμος νὰ τὸ συντρίψῃ σὲ κάθε στιγμή. Ἀλλὰ ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου βλέπει τὸν κόσμον, ὁ κόσμος ἀνοίγεται ὥς θέαμα μπροστὰ στὸν ἄνθρωπον, ποὺ τὸν μετρᾷ, τὸν κρίνει καὶ προσπαθεῖ τρέποντας νὰ περάσῃ στὶς μυστηριώδεις πηγὰς του.

Στὴν παράστασις τοῦ κόσμου, τὸ πνεῦμα εἶναι αὐτόνομο. Δηλαδή οἱ νόμοι του πηγάζουν ἀπὸ τίς ἴδιες ἀνάγκες του καὶ ὁ κόσμος παριστάνεται μέσα του διατέσον τῶν νόμων αὐτῶν. Αὐτονομία ἀκριβὰ πληρωνόμενη, ἂν παρατηρηθῇ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἄμεση γνῶση τοῦ κόσμου, ἀπὸ καθαρὴ κοινωνία τῆς οὐσίας του.

Μολαταῦτα αὐτονομία πού ἔχει συνείδηση τῆς ἀρχῆς της. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει μιάν ὑποσυνείδητη αἴσθησις ὅτι ἐλεύθερα συλλαμβάνει μέσα στὸν νοῦ του τὶς παραστάσεις τοῦ κόσμου καὶ ὅτι ἐλεύθερα ὠθεῖται στὴν γενικὴ ζωικὴ του ἐκδήλωση. Στὴν τυφλὴ ὁρμὴ τοῦ ζεῖν. Δὲ λέγω στὶς καθέκαστα πράξεις του ὅπου κατορθώνει καὶ βρίσκει τὰ ἐλατήρια πού τὸν παρακίνησαν. Καὶ εἶναι καλὸ, εἶναι σωτήριο ν' ἀνακαλύπτῃ αὐτὰ τὰ ἐλατήρια, ἀλλὰ τὴν ὁρμὴ τῆς ζωῆς δὲν μπορεῖ νὰ τὴν προσδιορίσῃ. Κι ἂν νομίσῃ ὅτι τὴν προσδιορίζει ἀπατάται περισσότερο παρὰ ἐὰν θεωροῦσε τὸν ἑαυτὸ του ὁλωσδιόλου ἐλεύθερο. Γιατὶ δὲν ὑπάρχει μεγαλύτερο σκοτάδι, στὰ θεμελιώδη ζητήματα τῆς ζωῆς, ἀπὸ μιὰ χλωμὴ χαραμίδα φωτὸς πού παίρνουμε γιὰ τὸν ἥλιο.

Στὴν πὺλ λεπτόλογη ἀλλὰ καὶ ἀνοιχτομάτα ἀνάλυση τοῦ νοῦ, σταματοῦμε σὲ κάτι τύπους, σὲ κάτι σχέσεις, σὲ κάτι νόμους ἀπλοῦς πού φαίνονται νὰ ὑπάρχουν σήμερα (στὸ παρὸν στάδιον ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου) πρὶν ἀπὸ κάθε πείρα. Στούς νόμους αὐτοὺς δὲν ὑποτάσσεται βέβαια ἡ πραγματικότης, ἀλλὰ γιὰ νὰ γίνῃ νοητὴ περνᾷ μὲς ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς νόμους. Καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔχει, εἴπαμε, τὴν ὑποσυνείδητη αἴσθησις τῆς ἀνεξαρτησίας των.

Ὁ ἄνθρωπος, στὴ βαθειὰ του ὑπόστασις, πιστεύει ὅτι μπορεῖ νὰ ἐκλέγῃ, ὅτι ἔχει τὴ θέλησις νὰ ἐκλέγῃ. Αὐταπάτη ; Ἴσως ἡ ἐλευθερία νὰ μὴν εἶναι παρὰ τὸ βάρος τῆς θελήσεως πού πιστεύει στὸν ἑαυτὸ της.

Ὅμως εἶδαμε πῶς δικαιολογεῖται φιλοσοφικὰ (πολὺ συνοπτικὰ βέβαια καὶ κατ' ἀρχὴν) ἡ αἴσθησις τῆς αὐτονομίας τοῦ πνεύματος, ὅπου ἡ θέλησις ἀντλεῖ τὴν πίστιν της. Ἡ συνείδησις τῆς αὐτονομίας τοῦ πνεύματος ὅπως καθορίσθηκε, εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀνθρώπινη δύναμις. Τὴν ἔχουν ὅλες οἱ δυνατὲς διάνοιες καὶ ὅταν ἀκόμα, φιλοσοφικὰ, δὲν παραδέχονται τὴν πνευματικὴ αὐτονομία. (Ἄν καὶ δύναμις πού ἀγνοεῖ τὴν κυριότητά της χάνει τὸ σπουδαιότερο μέρος τῆς ἀποτελεσματικότητός της).

Ἡ συνείδησις τῆς πνευματικῆς αὐτονομίας, ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπο νὰ δημιουργῇ τολμηρὰ μέσα στὴ ζωὴ. Στὸ εἶδωλο τοῦ κόσμου πού κυμαίνεται ἐντὸς του, πιασμένο στὴ λεπτὴ φόρμα τῆς διανοήσεως, ὁ ἄνθρωπος προσδίνει ἀνυπολόγιστη στερεότητα, ὅταν αἰσθανθῇ ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ ἀρχιτέκτων καὶ δημιουργὸς του. Τὸ συναίσθημα αὐτὸ τοῦ δίνει μιὰ μεγάλῃ δύναμιν ἀκτινοβολίας τῶν ἐσωτερικῶν του παραστάσεων, πού, εἶδωλα τῶν ἀντικειμένων, ἔρχονται καὶ τοποθετοῦνται ἐπάνω στὰ ἴδια ἀντικείμενα καὶ τὰ μεταμορφώνουν, τὰ ἐμψυχώνουν.